

Dr. Kós Károly

TÖREKVÉS EGY KOMPLEX NÉPRAJZI MÚZEUM
MEGVALÓSÍTÁSÁRA

Egyetlen újságcikkem utalásain kívül¹ a címben jelzett kérdéssel kapcsolatos felfogásom és törekvésem írásban való kifejtésére² nem került sor. Meg kellett elégednem azzal, hogy a múzeumba látogató hazai és külföldi látogató kollégáknak, majd az európai szabadtéri múzeumok szövetsége 1966. évi tanácskozása alkalmával hozzánk is ellátogatók egy csoportja előtt kifejtettem a *komplex néprajzi múzeum* koncepciómat és addigi megvalósításainkat, amely nagy elismeréssel találkozott.

Mire aztán megindult a múzeumunk évkönyvsorozata (1958), majd a bukaresti múzeológiai folyóirat (Revista Muzeelor, 1964-től), újabb múzeumi tennivalóim és kutatói munkám, no meg a mindent fakító idő múlása, a korábban számomra oly sok töprengéssel járó izgalmas kérdés megvitatásának vágyát háttérbe szorította: jóformán csak magamban latolgatva törekedhettem néhány múzeumi munkatársam közreműködésével a megvalósításra.

Aztán még 1983-ban mutatkozott lehetőségem arra, hogy a Budapest—Szentendrén rendezett szabadtéri múzeumok szakembereinek nemzetközi találkozóján kifejthessem elképzelésemet, azonban az útlevelem késői megadása miatt erről az alkalomról is lekéstem. Így most, öregségemre szakítok időt arra, hogy mintegy néprajzi múzeológusi testamentumként röviden megfogalmazzam a komplex néprajzi múzeum megvalósítására irányuló elképzelésemet, törekvésemet és a megvalósítást. Szemben a közismert gyakorlattal, amely szerint a néprajzi múzeológusok vagy kizárólag a múzeumépületekbe behordott gyűjteményekben, vagy kizárólag szabadtéri múzeumba telepített népi épületekben gondolkoznak, én arra törekedtem, hogy a kétféle múzeumi tevékenység egymást kiegészítve lehetővé váljék a népi életmód és kultúra tárgyiasult világának teljes szerepeltetésének és tanulmányozhatásának egységes intézményében, a minden tevékenységet folytató komplex múzeumban.

*

Még az Erdélyi Múzeum-Egyesület néprajzi tára gondozásával és az általa megvásárolt Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi gyűjteménye és az Iparmúzeum népművészeti tárgyai átteltározásával megbízott egyetemi gyakornokként magamévá tettem a kolozsvári rokon gyűjtemények

egyesítése jelentőségének gondolatát (1943—44). Aztán mint kezdő egyetemi tanársegéd 1944 őszén megkaptam az így “fölhízlalt” EME néprajzi tára múzeumőri kinevezésemet. E minőségemben tárgyaltam az 1946-ban Szebenből Kolozsvárra visszakerülő, még Vuia Romulus által létrehozott néprajzi múzeum új vezetőjével, az egyetemi előadó Pavelescu Gheorghéval 1948—49-ben arról, hogy mennyire kívánatos a különböző egyforma nagyságú (10-10 ezer tárgyat számláló) “román” és “magyar” gyűjtemény egyesítése egyetlen nagy néprajzi múzeum keretében, megszerelve a volt Iparmúzeum akkor üres épületét a gyűjtemények elhelyezésére.

A Pavelescuval folytatott sikeres tárgyalást akkor nem követhette megvalósítás, ugyanis 1950-ben új helyzet állt elő: Pavelescut (bizonyos szabálytalanságok miatt) felváltották a régi kommunista folklorista Dăncus Gheorghéval, és az egyetemi néprajzi előadások megszüntetésével engem mint egyedüli szakképzett néprajzi muzeológust s az EME néprajzi tárának múzeumőrét az ekkor önállósuló “román” néprajzi múzeumhoz neveztek ki Dăncus mellé igazgatóhelyettes adjunktusnak — majd e címet osztályvezetőre változtatták —, és sikerült megszerezni múzeumi székháznak a sétatéri kioszk épületet azzal az ígérettel, hogy a tartományi néptanács lehetővé teszi az önálló néprajzi múzeum elhelyezésére az épület kellő bővítését-átalakítását. Így vált lehetővé hogy javaslatomra az EME néprajzi tárának gyűjteménye is ide kerülhessen.

A múzeumi célra az én elképzelésem szerint adaptált (bővített-alakított) épületben aztán sort kerítettem a “román” gyűjtemény ládákból való kicsomagolására s a “magyar” gyűjtemény elhozatalára s így az immár húszezres múzeumi gyűjtemény leltári azonosítására, ami számomra lehetővé tette a teljes anyag alapos megismerését s a megfelelő raktározását az erre kijelölt helyiségekben az általam tervezett és kivitelezett raktári bútorokon-polcokon, polcos állványokon, guzsaly- és bottartókon és a textília számára alkalmas szekrényekben, tárgycsoportok szerint. Ezt követte a karbantartó — konzerváló és restauráló — laboratóriumok és műhelyek tevékenységét lehetővé tevő helyiségek berendezése és az ezzel megbízottak szakmai kiképzése.

Természetesen a muzeológusoknak és adminisztrációs személyzetnek (igazgatóstól) külön dolgozóhelyiségeik voltak, volt külön fényképezés laboratórium és a könyvtárban elhelyezett hosszú asztal körül volt az ülés helyünk, s ugyanítt dolgoztak a kikért tárgyakkal a kutatók és a főiskolákból jövő diákcsoportok.

Már a gyűjtemények egyesítését, az épület bővítését és az önálló Erdélyi Néprajzi Múzeum létrejöttét követő 1951. évben sor került az alapkiállítás tudományos tervének, forgatókönyvének kidolgozására és

rendezésére. Ez azonban a proletkultot képviselő pártaktivistákkal való viaskodás miatt annyira elhúzódtott, hogy a megnyitóra csak 1954-ben kerülhetett sor. A pártba “befurakodottak” leépítése miatt a munkát nekem nemcsak vezetnem kellett, hanem ténylegesen is dolgoznom kellett, kezdve az ötletes és olcsó modul-rendszerű bútorok megtervezésétől a tárgyak és értelmező segédanyag kiválasztásáig, illetve kivitelezéséig vagy megrendeléséig és elhelyezéséig.

A múzeumi tárgyakkal való gyakorlati ismerkedésemet a következő években még kiegészítettem olyan jobbára íróasztali munkákkal, mint a gyűjtemények tematikus és földrajzi katalógusainak elkészítése, melyek segítségével és konkrét ismeretem alapján megírhattam tanulmányaimat — a konzerválásról szólót követően³ — a gyűjtemények rendszeréről⁴ és tematikai struktúrájáról⁵ s még egy sor dolgozatot egyes tárgycsoportokról, a tárgygyűjtés kapcsán végzett kutatómunkám eredményeiről⁶. Főként e katalógusok és a gyűjtemények raktározása közben szerzett konkrét ismeretek alapján készíthettem el a múzeum szakkiállításainak tervét — húsz év alatt harmincnál több időszaki szakkiállítást rendeztem erre érdemes nagyobb tárgycsoportokkal⁷ — és a múzeum gyűjteménygyarapításának közelebbi és távlati tervét is.

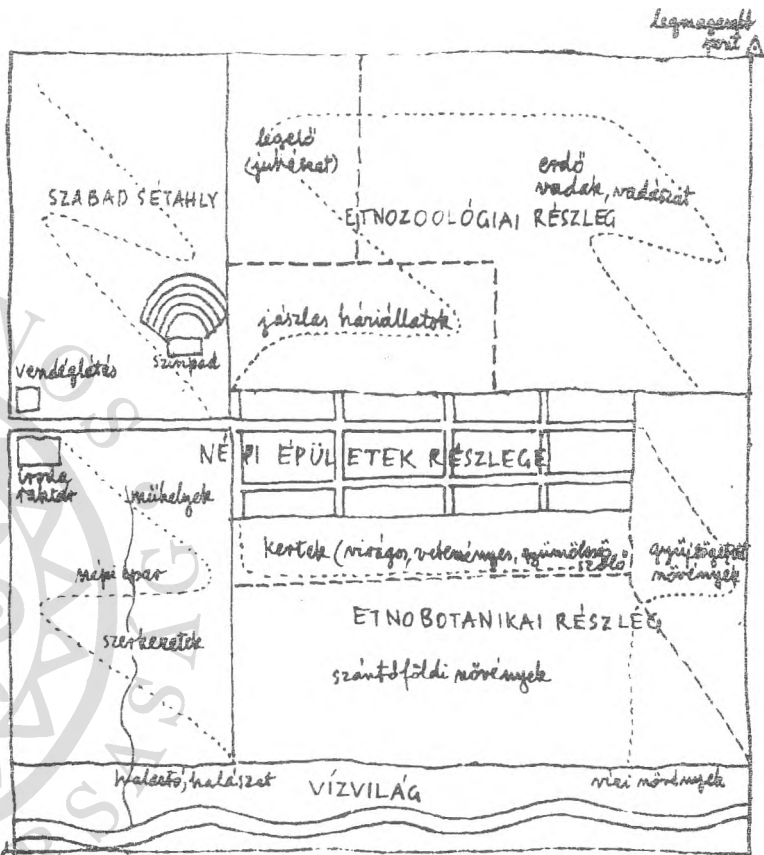
Az “örökölt” gyűjtemények ismerete arról győzött meg, hogy elődeink jobbára mind ötletszerűen és főleg népművészeti jellegű tárgyakat hoztak össze, s így nekünk egyes jelentős témakörökről helyszíni kutatással kísért teljes (komplex) tárgyi anyagnak a gyűjtésére kellett törekednünk. Így került sor pl. a mezőszegi földművelés, a torockói vasművesség, a küllővidéki szőlészet és borászat, a járai parasztfazekasság, a csicsói malomkőfejtés és faragás minden munkafázisával kapcsolatos szerszámainak, félkészítményeinek és produktumainak begyűjtésére, valamint első ízben román, magyar, szász népi öltözetek teljes (“tetőtől talpig” való) összeállítását lehetővé tevő darabjainak megszerzésére.

Az alapkiállítás rendezésekor az eredeti tárgyak és magyarázó rajzok, fényképek és szövegek mellett kezdettől gondoltam olyan szemléltetőanyag előállítására, amelyek valamelyest pótolhatták a még csak elképzelt szabadtéri osztályt. Így került a kiállításba pl. hagyományos parasztudvar minden épületével, népi ipari installációk, közösségi épületek (fatemplom, harangláb), hagyományosan tenyésztett háziállatok kicsinyített másai és rég termesztett gabonafajták magvai is. Ugyanakkor mégis bíztam a szabadtéri osztály létesítésében, és ez bátorított arra, hogy már 1951-ben beszereztem egy 1841-ből datált hatalmas szász szőlősjátót, amit ideiglenesen a múzeum kertjében helyeztünk el.

A román egyetem keretében Vuia professzor a néprajzi gyűjtemény létrehozása mellett már 1928-ban gondolt arra, hogy a városiak által majálisok tartására használt városszéli Hója nevű terület kisajátításával ott egy, a svéd Skanzen mintájára kiépített "nemzeti park"-ot létesít, román népi épületek idetelepítésével, vendéglővel stb. Azonban mivel a bécsi döntést követően a román egyetem Szebenbe menekült, a gazdátlanul hagyott két parasztpéület közül csak az egyik maradt meg, romos állapotban, s az egész területet az agronómiai intézet gazdaságaként "kezelte" mint szántót és legelőt. Ezt a 74 hektáros területet kellett nekünk visszaszerezni. Azonban mivel a párt védte a "nép kenyere" nyújtó területet a "jobbágyságot dicsőítő" narodnyik intézménnyel, a múzeummal szemben, mi az ötvenes években csak "lopva" vehettük birtokba a múzeum céljára rég betáblázott területet. Így elsőként, 1954-ben az említett szőlőszőlőt, 1955-ben egy ugyancsak általam vásárolt havasaljai román faházat telepítettünk az elhanyagolt szántóföldre, majd rövidesen következett az 1678-ból datált kászoni székely ház beköltöztetése.

Ekkor már előkerült a terület részletes helyrajzi térképe, amelynek alapján hozzáfoghattam a szabadtéri osztályunk beosztásának és tervének elkészítéséhez (lásd a sematikus tervrajzot). Eszerint a szabadtéri osztályunk három fő részlegre tagolódik: 1) népi épületek, 2) etnobotanika és 3) etnozoológiai fő részlegekre. Az 1) épületek főrészeleg: a) utcák mentén sorakozó falusi gazdaságok épületekkel, b) vízfolyások mentén s másutt elhelyezett népi ipari (feldolgozó) installációk és c) közösségi épületek, építmények (templom, fogadó, híd, temető stb.) alrészlegekkel, a 2) etnobotanikai főrészeleg: a) virágos- és zöldségeskert, b) gyümölcsös és szőlő méhessel és aszalóval, c) gyűjtögetett vad növények, d) hagyományos szántóföldi vetések alrészlegekkel és 3) etnozoológiai főrészeleg: a) tenyésztett régifajta háziállatok, b) vadászott erdei vadak, c) halastó alrészlegekkel — mindezek teljes berendezéssel, felszereléssel illetve vadász- és halászeszközökkel. E fő- és alrészlegeken kívül a tervben szerepelt még egy szabadtéri színpad népi jelenségek, táncok és karénekek bemutatására, amfiteátrális kiképzésű nézőtérrel, a bejárat mellett egy helyiség hitelesített népművészeti tárgyak árusítására, valamint egy adminisztrációs raktárpéület is.

1956-ban, a szabadtéri osztály jóváhagyása után elkezdődött a prolektult éveiben nagyon lecsökkentett múzeumi személyzet feltöltése, sajnos többnyire innen-onnan ajánlott emberekkel. Én az újak közül leginkább a már idősebb Butură Valerhoz fűztem reményeket, akiről úgy tudtam, hogy Gusti Dimitrie szociológiai falumonografikus kutatásaiban etnobotanikusként részt vett. Örültem, hogy akadt olyan munkatársam, akivel egyáltalán beszélhettem a szabadtéri osztály tervéről,

A Neprizi Múzeum
 tervezett szabadterei osztályozás
 és elrendezésének szemléltető rajza

- ==== út, sétány
- határ, kerítés, rálátás
- - - - - övmentés
- ~~~~~ csatorna
- ~~~~~ patak
- - - - - alrészleg

akivel ezt mellettem szintén aláírtam, s elküldtem a minisztériumba tudomásulvételre. Azonban ahogy a minisztérium válasz nélkül hagyta a szabadtéri osztály tervét, úgy e kollégámtól is hiába vártam az etnobotanikai főrészleg részletes kidolgozását, amihez értett volna, mert érdeklődése inkább a népi ipari installációk felé fordult⁸. Így aztán nemcsak az etnozoológiai részleg megvalósítása maradt el kellő anyagi támogatás híján, hanem az etnobotanikai is a mi kellő hozzáállásunk hiányában.

A többirányú értetlenséggel való viaskodásban elfáradva “ideiglenesen” magam is megelégedtem azzal, hogy a szabadtéri területünk épületes részét bekerítettük, vízgyűjtő medencéket létesítettünk, majd víz- és villanyvezetékét szereltettünk fel, dolgozószobámba pedig a közben itt-ott létesített szabadtéri épületekről — körlevelünkre megküldött válaszok adatai alapján — tematikus jegyzéket készítettem, ezeket térképre is vetítettem. Ez jó tájékoztatónak ígérkezett számunkra a további beszerző tervünk elkészítéséhez. Ugyanakkor — a személyes gyűjteménygyarapító és ezzel kapcsolatos kutatómunkám mellett — gondom volt a szabadtéri osztály személyzetének betanítására, a betelepítésekkel és karbantartásokkal kapcsolatos munkák irányítására, ellenőrzésére is.

Befejezésként meg kell jegyezmem, hogy mind e munkálatokat — bár az ötvenes években a tartományi néptanács és pártszervezet részéről sok akadékoskodással kellett megküzdenem — teljes erőm bevetésével végezhettem, mert — többszöri felkérésre sem vállaltam az adminisztrációs munkával megterhelő igazgatói posztot, sem a fegyelmező párttagságot, másrészt pedig, bár négy igazgató váltotta egymást, az én szakértelmemet mindenik tisztelte, és lehetőleg segítettek terveim, elképzeléseim megvalósításában: hagytak dolgozni, kivéve az olyan helyzeteket, amikor az igazgatói teendőket is nekem kellett végeznem.

Összefoglalásként csak elismételném az előbbiekből már világosan kitűnő azon törekvésemet, hogy az Erdélyi Néprajzi Múzeum ne csak valamilyen cégtáblás intézmény legyen, hanem a korábban különálló néprajzi jellegű gyűjteményeket egyesítő nagy, tudományos dokumentációs központ, kutató és látogatókat tanító múzeum legyen, komplex gyűjteményekkel és tevékenységgel. Ami a gyűjteményeket illeti, szükségesnek mutatkozik egy olyan szabadtéri osztály, amely szervesen kiegészíti a székházbeli (pavilonáris) gyűjteményeket és kiállítást, abból kiindulva, hogy a népi élet és kultúra minden tárgyasult jelensége, ami nem kaphat helyet a pavilonban, kerüljön elhelyezésre és bemutatásra a szabadban. Ugyanakkor a múzeum ne legyen lelakatolt raktár, hanem élő, sokoldalú tevékenységű intézmény, ahol tervszerű gyűjteménygyarapító, tartósító és tudományos igényű, közművelődést szolgáló kiállít-

tásokat rendező és a terepen és gyűjteményekben végzett kutatómunka eredményeiről beszámoló publikációs tevékenység is folyik.

Íme, a komplex néprajzi múzeum koncepciója, és az ennek megvalósítására irányuló törekvés, amelyért érdemes volt három évtizednyi következetes, kemény munkát áldozni, s amely a múzeumi dolgozók egy részének hozzáállásával jó részben meg is valósult. Ott, ahol a múzeum emberei hozzáértés vagy legalábbis kellő érdeklődés alapján kerülnek össze, és kellő megértés is kíséri munkájukat a felsőbbek részéről, hiánytalanul megvalósítható e vitathatatlanul szép törekvés.

Jegyzetek

1. Az Erdélyi Néprajzi Múzeum szabadtéri osztálya. Igazság, 1958. május 31.
2. A koncepcióról a Korunk számára még 1956-ban írt értekezésemet hosszas fontolgatás után a szerkesztőség (személyesen Balogh Edgár) végül is elutasította azzal, hogy nem illik a folyóirat arcélebe.
3. Conservarea obiectelor etnografice acum o jumătate de secol în muzee din Cluj. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei (AnMET) 1958. 323—327.
4. Modul de organizare a colecțiilor Muzeului Etnografic al Transilvaniei. AnMET 1959—61. Cluj, 1963. 313—319.
5. Structura tematică a colecțiilor Muzeului Etnografic al Transilvaniei. AnMET 1971—73. Cluj, 1973. 137—157.
6. Itt feleslegesnek tartom ezek felsorolását annál inkább, mivel legtöbbjükkal találkozhat az érdeklődő tanulmányköteteimben: Népelet és néphagyomány. Buk., 1972; Tájak, falvak, hagyományok. Buk., 1976; Eszköz, munka, néphagyomány. Buk., 1979; vagy a Kászoni székely népművészet. Buk., 1972., illetve közös tájmonográfiáinkban.
7. Expoziții speciale organizate de Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Revista Muzeelor, 1973, nr.3. 216—219.
8. Butură Valer: Muzeul Etnografic al Transilvaniei — Secția în aer liber. Cluj, 1968. című katalauza is főleg ezekkel foglalkozott, a komplex néprajzi múzeumra való törekvéstre pedig éppen semmi utalása nem volt.